

sociologie, jakož i neobyčejně složité inter-
pretace některých základních sociologických
problémů.

Otakar Mošner

Prof. dr. Wladyslaw Markiewicz v ČSSR

V listopadu loňského roku přednášel u nás
lektor ÚV PSDS soudruh Wladyslaw Mar-
kiewicz, profesor a vedoucí katedry socio-
logie university A. Miczkiewiczze v Poznani,
zástupce ředitele Západního institutu, na téma
*Současný stav a hlavní úkoly sociologického
výzkumu v Polské lidové republice a O vý-
sledcích konkrétních sociologických výzku-
mů polských sociologů v Poznani.*

Přednášky a besedy v Praze, Plzni, Děčíně
a Bratislavě poskytovaly účastníkům dobré
informace nejenom o stavu polské sociologie,
která již našla svou vlastní cestu a úspěšně
se vyrovnává se západní sociologií, ale i o sou-
časných úkolech sociologické vědy. Zejména
pro odborníky, kteří u nás začínají na úseku
sociologie pracovat, byly konkrétní zkušenosti
polských sociologů i zdůrazňování nutnosti
vybudování vlastní marxistické sociologie a
prohloubení její spolupráce v socialistických
zemích velmi poučné.

V Plzni se přednášky zúčastnilo 40 posluchačů, v Bratislavě na Ústřední škole KSS
asi 150—200 posluchačů, v Praze 50—60 pra-
covníků Sociologického ústavu a členů Čs.
sociologické společnosti, a v Děčíně kolem
100 soudruhů. Otázky kladené soudruhu
Markiewiczovi byly na všech místech ob-
dobné a týkaly se předně teoretických pro-
blémů, které lze stručně shrnout do oblasti
vztahu sociologie a historického materialismu
(kupř. zda sociologie patří do výuky vědec-
kého komunismu; shoda a rozdíly mezi mar-
xistickou a západní buržoazní sociologií).
Druhou oblast tvořily otázky problematiky
metod a konkrétních zkušeností ze socio-
logických průzkumů v průmyslu, politické
a kulturní úrovni a veřejného mínění. Otázky
se dále týkaly vztahu konkrétních výzkumů
a celkových hospodářsko-kulturních plánů
určitých oblastí, institucionálních a pospoli-
tých (formálních a neformálních) vztahů
v závodech, výzkumu ztotožňování se (identi-
ty) jednotlivých vrstev pracovníků se závo-
dem, toho, do jaké míry vyhovovat jejich
objednávkám a jak tyto objednávky spojo-
vat s celkovým plánem sociologických výzku-
mů, apod.

Podle soudu profesora Markiewiczze jsou
pro československou sociologii nejnaléhavější
tyto tři základní otázky: 1. Otázka předmě-
tu sociologie, jejího vztahu k historickému
materialismu, 2. otázka organizace a metod
průzkumu, 3. otázka vztahu sociologické
teorie a její aplikace. Při rozboru první
otázky vycházel z toho, že sociologie se zhr-
ba dělí na tři oblasti: na obecnou sociologii,
jejíž funkci v podstatě plní historický ma-
terialismus, neboť v přístupu k problema-
tice a výzkumu se již vychází z určitých
světónázorových a vědeckých pojmů; dále

na speciální sociologii a tzv. sociografii ne-
boli popisnou sociologii. Právě v oblasti obe-
cné sociologie se marxistická a západní socio-
logie nejvíce odlišují. Přitom není třeba se
bát v ostatních oblastech přejímat poznatky
buržoazní sociologie, která v mnohém směru
mnoho převzala z marxismu. V otázkách
organizace a metod průzkumu upozorňoval,
že je třeba se vyhnout nebezpečí úzké spe-
cializace, která nakonec obvykle vede i k zú-
žení metodickému a ideologickému. Měli
se tomu zabránit, je třeba spolupracovat
i s ostatními vědními obory (demografií, sta-
tistikou, filosofií, politickou ekonomikou, tech-
nickými disciplínami...). Hlavní funkci so-
ciologie je předvídat, poskytovat podklady
k vědeckému řízení společnosti — proto musí
být vždy politická — a lidé, kteří se jí za-
bývají, toho musí být schopni. Proto ne-
může být sociologem každý, což je třeba
mít na paměti při výchově mladých socio-
logických odborníků.

V třetí oblasti otázek týkajících se vztahu
sociologie a praxe upozornil soudruh Mar-
kiewicz na dvě tendence, které, jak mohl
usoudit za svého krátkého pobytu, u nás
existují. Jednak pochybnosti o potřebnosti
sociologie a na druhé straně očekávání zá-
raků a neuměrných výsledků. Smysl socio-
logie a příčiny jejího rozvoje v socialistic-
kých zemích vidí však v tom, že hlavní vý-
znam sociologie spočívá v její poznávací
funkci jako v metodě potvrzující pravdivost
nebo dokazující falešnost určitých předpo-
kladů. Je mylné očekávat od samotné so-
ciologie převratné řešení a nápravu, okamži-
té služby a řešení. Je třeba hledat rozumný
kompromis mezi dlouhodobou perspektivou
a konkrétními úkoly.

Ladislav Prokůpek

K vytváření socialistického modelu průmys- lových vztahů

Přinášíme zprávu o referátu, předneseném
na sjezdu polských sociologů, jehož autory
byli Kazimierz Doktor, Maria Hirs-
zowiczová, Alexander Matejko
z Varšavy a Jolanta Kulpińska
z Lodže. Referát obsahoval řadu teoretických
závěrů, které jsou velmi zajímavé a obec-
néji platné a které byly formulovány na
základě konkrétních výzkumů polských so-
ciologů v jejich podmínkách. Aktuálnost pro-
blematiky tohoto referátu je v našich pod-
mínkách dána jednak tím, že na některé
výsledky polských výzkumů lze přímo navá-
zat i u nás při zavádění sociologie do naší
průmyslové praxe, jednak startem nové sou-
stavy řízení našich průmyslových podniků a
konečně ohledy teoretickými a srovnávací-
mi.

Autoři v úvodu referátu rozlišují dva
hlavní směry zkoumání: zkoumání procesů
přizpůsobení člověka průmyslové organizaci
a zkoumání přizpůsobení organizace člověku.
První směr je dostatečně zastoupen v pra-
cích polských i zahraničních, méně se pra-

cuje ve směru druhém, který, podle mínění autorů, je zvláště důležitý z hlediska vytváření socialistických průmyslových vztahů. Směr a zásady socialistických přeměn byly narysovány v Marxově vizi socialistického zřízení jako formace, ve které se překonávají všechny formy společenského odcizení. Socialistický model průmyslových vztahů by tedy měl být vytvořen tak, aby v něm bylo skutečně překonání odcizení bezprostředních výrobců na základě

- *integrace* průmyslového systému na podkladě společenského vlastnictví,
- *demokratizace* na podkladě řídicích oprávnění výrobců,
- *racionalizace*, spojené s vědomým tvořením společenských vztahů.

Tyto tři zásady musí být ovšem konkrétně zavazovány z důvodů:

1. potřeb ideologických, souvisejících s fungováním určitého vzoru očekávaných vztahů jako kritéria hodnocení lidského chování v průmyslové organizaci;

2. potřeb výrobně hospodářských, spočívajících v hledání optimálních řešení průmyslových vztahů z hlediska stanovených celospolečenských cílů a hodnot;

3. potřeb sociotechnických, tj. nezbytnosti organizace snažení lidí ve směru realizace celospolečenských zájmů a racionálních přeměn průmyslových vztahů;

4. potřeb vědeckých; uznání důležitosti stanoveného vzoru souvisí totiž s otázkou praktických prostředků, sloužících k jeho uskutečnění. Z toho vyplývá význam diskusí ustalujících pořadí cílů a potřeb, a rovněž badatelského úsilí souvisejícího s jejich realizací.

Rozlišení těchto tří zásad je ovšem relativní a autoři je použili pouze za účelem analýzy. Ve skutečnosti tyto zásady musí být pojímány nerozděleně, tj. integrace předpokládá demokratizaci a racionalizace je myslitelná pouze na základě zintegrovaného systému. Autoři se v referátu omezili na zkoumání těchto zásad ve vztahu k podnikům a závodům, k čemuž měli dostatek empirického materiálu z prací polských sociologů. Vztah zkoumaných zásad ke globálnímu průmyslovému systému, k jednotlivým průmyslovým odvětvím, autoři vědomě pominuli, ač si uvědomují, že nevyčerpávají celou tematiku.

Na počátek zkoumání zásady integrace kladou autoři citát z díla Tadeusze Kotarbińskiego *Traktát o dobrej robotce* (Warszawa—Warszawa 1959, str. 110): „... organizování spočívá na tvoření organického celku z daného souhrnu lidí, z daného nahromadění lidí, nebo na zvyšování stupně organičnosti tohoto seskupení“. Dále citují J. Szczepańskiego (Założenia i ogólna koncepcja planu badań nad rozwojem klasy robotniczej w Polsce Ludowej, dle *Studia nad rozwojem klasy robotniczej*, č. 1., Lodž—Warszawa, 1961, str. 10): „Integrace... tvoření celku z drobných částí, znamená... stav či proces utváření zorganizovaného seskupení, schopného plnit určité úkoly, skloubeného

svazkem neantagonistických vztahů, ve kterém se skladebné prvky vzájemně přizpůsobily a zharmonizovaly své úsilí... Integrace je „přirozeným“ procesem vytváření celku, nejen utvářením společných formálních institucí, ale rovněž utvářením společných hodnot, vzorů činnosti, zájmů a názorů.“ Ve vztahu k nejpočetnější skupině pracujících v průmyslu — k dělnické třídě — integrace znamená „... vytváření skupiny kulturně stejnorodé, uznávající společná kritéria hodnot, solidární, mající pocit společného poslání, uznávající společnou ideologii, sledující společné cíle celku“ (Szczepański, cit. dílo, str. 12). O integraci lze mluvit, v případě že: 1. jsou akceptovány hlavní hodnoty systému; 2. zintegrované cíle organizace se stanou základnou organizačních rozhodnutí. Z tohoto hlediska snaha o zvýšení organičnosti společenských organizací je vázána na:

- a) harmonizaci zájmů jedinců a cílů organizace, tj. *organizační integraci*;
- b) obohacení obsahu, rozsahu a charakteru společenských svazků mezi účastníky organizace, tj. *společenskou integraci*.

Současná etapa průmyslové civilizace vyžaduje intenzifikaci integračních procesů s ohledem na zkomplikování organizačních struktur, vyžadujících ve stále větší míře delegaci moci ve prospěch zúčastněných. Integraci v kapitalistickém průmyslu překážejí konfliktní vztah mezi majiteli podniku a jejich zaměstnanci, který ztěžuje skloubení formální a neformální struktury a přeměnu podniku na jednotlou skupinu společentvím uznávaných hodnot a norem chování. V socialistickém podniku se věc jeví jinak: neexistuje rozdělení na „kapitál“ a „práci“ a není místo pro antagonistický vztah mezi majiteli výrobních prostředků a jejich reprezentanty a světem práce, jak to vykládá Z. Bauman (*Zarys socjologii*, Warszawa 1962, str. 292). Sondáže veřejného mínění ukazují pozitivní vztah dělníků k úkolům podniku a nový typ názorů na hodnotu práce, všeobecně platné akceptování technického pokroku a pocit životní stabilizace. To svědčí o změně pozice přímého výrobce v průmyslovém systému, ale není to ještě výrazem plně, automaticky se vytvářející integrace pracujících. „Fungování společenského systému podniku, v němž se řízení opírá o administrativní příkazy a o iniciativu pracujících podřízených příkazům, problémy důležitosti a společenského uznání s tím spojené, dělba práce a užívání pobídky atd. mohou být činitelem dezintegrace a mohou vytvářet konfliktní situace...“, praví na toto téma S. Kowalewska (*Psychospoleczne warunki pracy w przedsiębiorstwie przemysłowym. Studium o systemie społecznym socjalistycznego przedsiębiorstwa*, Ossolineum, 1962, str. 143), kterou autoři referátu citují. Výzkumy vztahů k vykonávané práci ukazují, že v polských podnicích je možno hovořit o různých stupních integrace, od postoje „pracuji jen tolik a proto, abych žil“ až k postoji úplné identifikace s kolektivem a jeho cíli. První typ postoje se v různé intenzitě vy-

skytuje především u žen, málo kvalifikovaných dělníků, kovoročníků a fluktuantů. Tendenci k druhému typu postoje pozorujeme častěji u vysoce kvalifikovaných dělníků, u vedoucích kádrů a rovněž u společensko-politického aktivu mnohých závodů. Tyto okolnosti, svědčící o neúplné realizaci vzoru socialistických společenských vztahů, často unikají pozornosti sociologů.

Otázka intenzifikace a urychlení integračních procesů se stává zvláště významnou v podmínkách, kdy politika plně zaměstnanosti a systém sociálních záruk snižují účinnost trestu a represe ve vztahu k pracovníkům, lhostejným ke svým povinnostem. Dále autoři referátu kritizují návrhy, aby se užilo plánované a regulované nezaměstnanosti a prohlašují je nejen za společensky reakční, ale i utopické s ohledem na posunutí východiska v celém průmyslovém světě z těžkosti motivačních mechanismů a tlaků základních obav směrem k rozvinutému systému pozitivních podnětů.

Pokud jde o první ze dvou rovin integrace, o integraci organizační, autoři hovoří o tom, že práce sama je zdrojem uspokojení pouze pro určité skupiny povolání — pro inženýrský personál, vyšší administrativu, část kvalifikovaných dělníků —, a že veliký význam mají sekundární hodnoty, kterých člověk dosahuje díky práci. Dá se říci, že z tohoto hlediska je v socialismu mezi zájmy jedince a cíli organizace trojí vztah:

1. pracovník podniku, přispívaje k jeho úspěchu, má zisk jako člen společnosti ze zvýšení celkové životní úrovně národa jakožto výsledku jeho průmyslové činnosti; 2. úsilí zúčastněných v podniku přináší určité zisky kolektivu pracovníků (závodní fond, prémie a odměny, sociální fondy, prestiž podniku); a 3. účastník průmyslové organizace může počítat s tím, že jeho přínos organizaci bezprostředně zvětší jeho individuální šance dosáhnout společensky uznávané hodnoty (plat, služební a společenský postup, sociální či organizační výhody). Tyto vztahy vytvářejí dilemata svého druhu: čím více je svazek mezi úsilím jedince a dosahovanými zisky zprostředkovaný, tím slabší je motivační efekt tohoto svazku. Proto se znova studuje problém dosahu a efektivnosti individuálních i skupinových podnětů a tyto otázky je třeba teprve synteticky sociologicky zpracovat.

Nutno uvažovat i druhou z jmenovaných rovin integrace — společenskou, která často vytváří kompenzační motivace a komplexnětní vztahy k organizačním prostředkům ovlivnění a kontroly. Ve světle dosud nemnohých výzkumů věnovaných integraci lze zjistit, že stupeň společenské integrace závodních kolektivů je funkcí několika základních proměnných:

- rozmištnění a spojení lidí v procesu společenské práce;
- složení pracovních kolektivů;
- rozpětí stratifikačních předělů;
- kulturních vzorů a tradic;
- vlivu symbolů, spojených s historií závodu, účastí na jeho výsledcích, oceněním a reakcí vnějšího okolí.

Rozmištnění a spoje lidí v pracovním procesu nebyly dosud empiricky zpracovány, ale je větší počet prací týkajících se struktury osazenstva podniků a stratifikačních poměrů.

Pak se autoři zmiňují, že spolu se socialistickou industrializací výrazně působí činitelé brzdící integrační proces (migrační pohyby, příliv mládeže spojený s vrcholem demografického činitele, velká pohyblivost osazenstva podniků atd.). Nemalý vliv na procesy integrace má i nivelizace stratifikačních předělů, tj. zmenšení vzdálenosti mezi různými společenskými skupinami podle povolání v závodě. Rozdílnost příjmů a výhod může prohlubovat a prohlubuje skutečné rozdíly v životním stylu, prestiži, kolegiálních svazcích a společenských stycích. Lze pozorovat dvě protikladné tendence, zjišťují autoři referátu. Na jedné straně je velká mobilita, kompenzační působení sociální politiky, plná zaměstnanost, malé rozpětí mezd a rovněž panující ideologie egalitarismu; platové disproporce v průmyslu se zmenšily, zvláště ve vztahu fyzických a duševních pracovníků. Na druhé straně veliké rozpětí v úrovni vzdělání, rozrušení pracovních náplní a mechanismů materiálních pobídek a rovněž tendence omezování určitých sociálních zásahů ve prospěch jejich účinnosti prodlužují existenci stratifikačních předělů, což se jeví zvláště v postavení nequalifikovaných dělníků. Ve směru zvětšování společenských vzdáleností působí rovněž postupující dělba práce a omezený přístup určitých skupin k rozhodování, praví dále autoři.

Otázkou, která se stává v poslední době předmětem stále početnějších výzkumů, je, zda směřuje existující systém osvěty pro dospělé dělníky a instituce služebního postupu proti stálosti stratifikačních předělů. Autoři pak poukazují na tři obecnější otázky:

1. že společenská integrace nemusí mít vždy funkcionální charakter: jak ukazují monografické výzkumy továren, integrace pracovních kolektivů probíhá často na základě protikladu k přáním vedení a vymyká se organizačním mechanismům ovlivňování a kontroly; autoři kladou otázku, jak působit proti dualismu, v jehož důsledku neformální organizace působí vedle a často dokonce proti společensky ustáleným cílům podniku;

2. že integrace na úrovni podniku neřeší ještě sama o sobě systém vázanosti závodu s širším systémem hospodářským; naopak, často lze pozorovat, že zintegrované podniky jako solidární jednotky působí ve směru ohrožujícím ekonomickou rovnováhu a finanční disciplínu;

3. že mluví-li se o organizačních a společenských aspektech socialistické integrace, nesmí se zapomínat na to, že integrace se vztahuje na aktuální vztah výrobních sil a jim odpovídajících postulátů; žádný dosažený stav rovnováhy není ale trvalý; v tom spočívá zdroj stálých protikladů mezi vypracovanými formami organizace a společnosti a mezi potřebami výrobních organismů.

Proto je nutné zkoumat integrační procesy

z hlediska dynamické rovnováhy, tj. z hlediska mechanismů, které zajišťují maximum vázanosti při minimu úsilí, rozvíjejí iniciativu a ulehčují přizpůsobení. Tyto problémy vedou autory k otázkám samosprávy a racionality, kterými se pak dále zabývají.

Otázku samosprávy zkoumají jako demokratizaci průmyslových vztahů. Tuto zásadu vztahují k problematice společenské účasti, která je od jisté doby v centru zájmu vědců i politiků. Autoři zjišťují, že nelze zajistit normální fungování podniku bez činné kooperace jeho pracovníků. Nestačí omezit se na ty roviny integrace, o kterých byla dosud řeč, ale je nutno vytvořit institucionální podmínky spolupráce v realizaci funkce rozhodování. Důsledná demokratizace průmyslových vztahů je možná jen v podmínkách společenského vlastnictví výrobních prostředků a je částí procesu rozvíjení celospolečenské samosprávy. Současná výrobní organizace vyžaduje použití různých forem společenské účasti pracujících, aby se kompenzovaly následky detailní práce a nedostatku kontroly ze strany pracujících. Tyto pokusy jsou podnikány i v kapitalistických zemích. Pojetí společenské účasti se týká celého společenského systému, počítaje v to všechny stupně řízení průmyslu. Účast se týká výrobní činnosti závodu a znamená účast v rozhodování a kontrole při stanovení pracovních podmínek a stavu osazenstva, činnosti v oboru výchovy, integrace a sociální pomoci. V užším smyslu autoři účastí rozumí spolupráci pracujících s vedením podniků prostřednictvím dělnické rady a konference dělnické samosprávy podle modelu v Polsku zavedeného.

V dalším se autoři zabývají efektivností činnosti samosprávy jako instituce společenské účasti a konstatují, že závisí na třech činitelích:

1. na rozsahu rozhodnutí, které je možno učinit v závodě, tj. na stupni autonomie podniku v různých sférách jeho činnosti; čím větší je rozsah rozhodování v závodě, tím větší jsou možnosti účastníků ovlivňovat tato rozhodnutí; čím častěji se důležité rozhodnutí činí mimo závod, tím je omezenější rozsah aktivity institucí společenské reprezentace ve prospěch jiných mimozávodních forem kontroly;
2. na rozsahu a charakteru reálného vlivu orgánů samosprávy na orgány závodní administrativy: závody jsou klasickým příkladem zhierarchizovaných a zcentralizovaných organizací a účast pracujících v rozhodování může hierarchickou stavbu modifikovat: postoj dělníka ve vztahu k představitelům vedení a dozoru závisí mezi jiným na tom, zda dělník je aktivním účastníkem některé ze společenských organizací nebo pasivním řadovým pracovníkem;
3. na dosahu faktické účasti osazenstva v samosprávných funkcích; aktiv samosprávy na celozávodní úrovni činí asi 2–3 % osazenstva závodu, na všech organizačních stupních samosprávy vzrůstá asi na 8–10 % osazenstva závodu. Skutečná účast je tedy omezena jen na jistou část osazenstva; kro-

mě toho je účast odstupňována od úplně elementární, jako je zájem a informovanost o činnosti samosprávy, až k aktivnímu členství a vedení určitých společensko-politických organizací. Časté omezení samosprávy na úroveň ředitelství závodu ovlivňuje vztah pracujících ke společenské účasti vůbec. Takový stav způsobuje nedostatek zájmu o problémy závodu, lhostejný postoj a nechuť k rozhodnutím učiněným „nahore“.

Výzkumy ukazují, že dělníci převážně uznávají potřebu existence samosprávy a žádají rozšíření řídicích práv této instituce a reprezentaci svých zájmů před orgány administrativy. Existují různé „orientace“ o významu dělnických rad, a to a) orientace pracovní — nejvšeobecnější —, zdůrazňující potřebu spojení mezi ředitelstvem a pracujícími a potřebu kontroly administrativy a hájení pracujících; b) orientace funkcionální, zdůrazňující společenství zájmů a potřebu společné péče o závod; c) orientace administrativní, chápající dělnickou radu jako pomocný orgán ředitelství. Konfliktnost těchto očekávání není ničím překvapujícím. Je podmíněna logikou rozdělení rolí a s nimi spojených zájmů. Každá názorová skupina se snaží vylíčit instituci samosprávy ve směru jí požadovaném. A reálná pozice samosprávy se vytváří v závislosti na skutečném poměru sil a na stavu vytvořené relativní rovnováhy.

Předěl mezi formální a neformální organizací průmyslového podniku se redukuje, když průmyslová organizace vychází vstříc potřebám a očekáváním pracujících, a když pracující nacházejí výraz v činnosti samosprávných institucí. Tak instituce samosprávy je nezbytnou podmínkou zintegrování pracovních skupin v celky celozávodního systému. Neformální vztahy nabývají na významu, když závod realizuje cíle, s nimiž se pracovníci neidentifikují. Neformální mínění se pak stává protiváhou oficiálních názorů v podmínkách nedostatku informací, frázovitých řečí, selhání samosprávy atd. Spoluúčast v řízení vyžaduje však značnou technickou a ekonomickou připravenost, což způsobuje potíže a vyvolává dvě protichůdné tendence: první, zdůrazňující potřebu zvětšení role inženýrů v orgánech společenské účasti (technokratismus), druhou, propojující redukcí řídicích funkcí samosprávy v zájmu zvětšení jejich oprávnění v oborech, které mají být zvláště společensky ovlivňovány a kontrolovány.

Přes nedostatky činnosti samosprávy je idea demokracie integrální součástí socialistického společenského systému. „Aktivně kritické“ postoje (požadování pořádku ve výrobě, zlepšení podmínek bezpečnosti práce apod.) vytvářejí tlak jdoucí vstříc úmyslům středisek ústředního plánování a přispívají k pokrokovým přeměnám a organizačním zlepšením.

Pak se autoři zabývají vytvářením racionálního systému průmyslových vztahů a za první krok ve směru k vytvoření globální společenské struktury, spočívající na základě racionálního plánovaného hospodářství, po-